

Beş Deniz Havzasında Türkiye
Derleyenler: Mustafa Aydın-Çağrı Erhan

© Siyasal Kitabevi, Ocak 2006
Tüm Hakları Saklıdır

ISBN: 975-6325-41-0

Kapak Tasarım
Sadullah Hatam

Mizanpaj – Ofset Hazırlık
Şerikan Kara

Kapak ve İç Baskı
Cem Web Ofset
Tel: (312) 385 37 27

Siyasal Kitabevi
İrtibat Bürosu: Dirim Sok. 23/2 Cebeci-ANKARA
Tel: (312) 320 44 57-58 **Faks:** (312) 362 53 93
Merkez: Yeniacun Sok. 3/D Cebeci-ANKARA
Tel: (312) 319 59 61
Şube: Karanfil Sok. 5/11 Kızılay-ANKARA
Tel: (312) 418 35 93
Web: <http://www.siyasalkitap.com>
e-posta: info@siyasalkitap.com

Dağıtım
Siyasal Basın Yayın Dağıtım
Meşrutiyet Cad. Konur Sok. 30/9 Kızılay-ANKARA
Tel: (312) 424 03 08 (pbx) Faks: (312) 424 01 08

İÇİNDEKİLER

Önsöz V

AVRASYA'DA TÜRKİYE

Türkiye'nin Orta Asya Politikaları	3
<i>Mustafa Aydın</i>	
Avrasya'da Türkiye-Rusya İlişkileri.....	33
<i>Erel Tellal</i>	
Kuzey Kafkasya'da Anlaşmazlıklar, Çatışmalar ve Türkiye.....	63
<i>Mitat Çelikpala</i>	
Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikasını Oluşturmasında Rol Oynayan Unsurlar	103
<i>Ali Faik Demir</i>	

TÜRKİYE VE BATISI

1999 Helsinki'den 2004 Brüksel'e – Mukadder Üyelikten Ucu Açık Müzakerelere: Türkiye-AB İlişkileri	137
<i>Sanem Baykal</i>	
Irak Bağlamında Türk-Amerikan İlişkileri	191
<i>Mehmet Şahin</i>	
Türkiye ve Balkanlar: Bölgesel Güç Yanılsamasının Sonu	219
<i>İlhan Uzel</i>	

Soğuk Savaş Sonrası Türk-Yunan İlişkilerinde Değişim.....	257
<i>Melek M. Fırat</i>	

TÜRKİYE VE ORTADOĞU

Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları.....	283
<i>Damla Aras</i>	
Türkiye İsrail Yakınlaşmasında İlk Onyılın Ardından.....	323
<i>Gencer Özcan</i>	
Türkiye-İran İlişkilerinin Tarihi Temelleri Üzerine Notlar	361
<i>Gökhan Çetinsaya</i>	
Türkiye ve Bölgesel Örgütler.....	389
<i>Çağrı Erhan</i>	
Kaynakça	423
İndeks	465

ÖNSÖZ

“Beş Deniz Havzası” tabirine benzer bir terminolojiyle ilk kez, Prof. Dr. Oral Sander’in *Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme* başlıklı kitabında karşılaşmıştık. Prof. Sander, Osmanlı coğrafyasını anlatırken, Akdeniz, Kızıldeniz, Basra Körfezi, Hazar Denizi ve Karadeniz’le çevrili alanın en güzel biçimde “Beş Deniz Yaylası” olarak tanımlanabileceğini yazmıştı. Benzer bir mantıktan hareketle, “Beş Deniz Havzası” tabirinin, Türkiye’nin yakın çevresini ifade etmek için mükemmel bir anlam taşıdığını fark ettik. Öyle ya, derslerimizde sıklıkla söylediğimiz gibi, Türkiye ne tek başına bir Avrupa ülkesiydi; nede sıradan bir Akdeniz ülkesi olarak algılanabilirdi. Aynı anda Avrupalı, Balkanlı, Karadenizli, Ortadoğulu, Kafkasyalı olan kaç ülke var ki? Türkiye, dünyada çok az ülkeye nasip olan ya da - bardağın yarısını boş görenlerden-seniz - çok az ülkenin başına gelebilecek şekilde birbirlerinden ekonomik, sosyal, siyasal, dinsel, kültürel, etnik vb. açılardan olağanüstü farklılıklar gösteren bölgelerle / alt-bölgelerle çevrelenmişti.

Dış politika çok yönlü ve çok boyutlu bir yaklaşım benimsemeyi zorlamasının ötesinde, Türkiye’nin etrafındaki bu rengârenk mozaik, ister istemez içerde de etkisini göstermektedir. İmparatorluk çökerken, bazıları yüzyıllarca *Dersaadet*’ten yönetilen geniş toprak parçalarının yitirilmesi bilhassa bürokratik düzeyde bir sarsıntı yaratmıştı. Söz konusu sarsıntı, yitirilen topraklardan akın akın göç eden milyonlarca insanın, Anadolu topraklarına yerleşmeleriyle yeni bir boyut kazandı: Ayrılmak zorunda kaldıkları topraklarda mallarını, mülklerini, ailelerinin bir bölümünü bırakan, sadece türkülerini ve anılarıyla yola çıkanlar, yeni Türkiye’nin “kalbi hep bir yerde kalanlarını” oluşturdular.

Özellikle 1945’ten sonra, istisnai dönemler hariç, dış politikasını Batı ekseninde şekillendiren Türkiye, uluslararası koşullar el verdikçe, kendisini çevreleyen bölgelerde de “rol oynamak”, “sözü dinlenen olmak”, hatta “bölgesel ‘süper güç’ olmak” için çaba gösterdi. Beş Deniz Havzası’nda plansız, kaynaksız ve fikri altyapıdan yoksun

başlatılan bu “yeniden keşif” seferleri çoğu zaman düş kırıklıklarıyla sonuçlandı. “Büyük biraderlik” hevesiyle yola çıkanlar hep elleri boş bir şekilde, sıklıkla da neyi yanlış yaptıklarını bir türlü anlayamadan geri döndüler. Bir yandan, uzun yıllar boyunca, çevreye başkalarının pusulasıyla bakmanın yarattığı dezavantaj, diğer yandan, İmparatorluk hatırası ile ulus-devlet realitesi arasında hiç bitmeyen yalpalamaların yoğunlaştırdığı kimlik sorunları, Soğuk Savaş sonrasında doğal bir refleksle Beş Deniz’e yelken açmaya kalkışan Türkiye’nin, başlangıçtaki söylem ve hedeflerinin aksine, “alternatifler denizinde boğulmasına” yol açtı. Öte yandan, daha iyimser bakış açısıyla, “düş kırıklıklarıyla olgunlaşan Türkiye’nin”, ilk şoku atlattıktan sonra, çevresine yönelik daha güçlü bir dış politika uygulamaya başladığını iddia edenler ile, tam aksine eski alışkanlıklarından bir türlü vazgeçemeyen Ankara’nın “bölgesel taşeronluğa soyunduğu” yorumunu yapanlar da çıktı.

“Avrupa Birliği üyeliği”, “Türk Dünyası liderliği”, “Müslümanlar arası dayanışma”, “ABD ile stratejik ittifak”, “Rusya’yla yeni dönem”, “Avrasya’da güç birliği” seçeneklerinin Ankara semalarında uçtuğu, aydınlarımızın, hükümetlerin ve bürokrasinin “hangisi daha iyi?” sorusuna kafa yordukları, peş peşe kurulan kamusal ve özel düşünce kuruluşlarının neredeyse her hafta bir “beyin fırtınası” düzenledikleri, kafaların bilgi bombardımanı altında karmakarışık olduğu bir ortamda, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ile Uluslararası İlişkiler Dergisi işbirliğiyle, 2003 sonbaharında “Beş Deniz Havzasında Türkiye-Dış Politika” konferanslarına başladık. Amacımız, akademik çerçeveden uzaklaşmadan, bilimsel motiflerle süslenmiş komplo teorilerine saplanmadan, 21. yüzyılın başındaki Türk dış politikasının röntgenini çekmekti. *Beş Deniz Havzası’nda Türkiye* başlıklı bu çalışma, söz konusu konferanslar dizisinde sunulan tebliğlerin bir bölümünden ve toplantılarda kapsanamayan alanlarda, bu kitap için hazırlanmış orijinal makalelerden oluşmaktadır. Kitap, aynı zamanda konferanslar dizisinin alt başlıklarını da oluşturan *Avrasya’da Türkiye, Türkiye ve Batısı, Türkiye ve Ortadoğu* adlı üç bölümü içermektedir.

Avrasya’da Türkiye başlıklı birinci bölüm, SSCB’nin çözülmesiyle birlikte Türkiye’nin ilgi odağı haline gelen Orta Asya, Rusya, Kuzey ve Güney Kafkasya ile ilişkileri ele alan, konu bakımından birbirini tamamlayıcı dört makaleden oluşmaktadır.

TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Mustafa Aydın *Türkiye’nin Orta Asya Politikaları* başlıklı makalesinde, Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetlerine yönelik Türk dış politikasını ele almaktadır. Aydın, Türkiye’nin bölgeye yönelik politikasını geçirdiği değişimler çerçevesinde dönemlendirerek, sürece damgasını vuran hayal kırıklıkları ve gerçekleşmeyen beklentilerin nedenlerine ışık tutmaktadır. İç dinamikler kadar, dış dinamikleri de göz ardı etmeyen Aydın, çalışmasında Türkiye’nin 1990’ların başında Orta Asya (ve Kafkasya’da) etkin olma hayaliyle yola çıkan Türkiye’nin 15 yıl sonra geldiği noktanın hiç de yaygın biçimde iddia edildiği gibi vahim ve etkisiz bir nokta olmadığını ileri sürmektedir. Aydın’a göre, Türkiye 15 yıl önce hiç adı geçmeyen bir bölgede sözü dinlenir değilse bile, görüşü alınır bir ülke haline gelmiştir; bu da hiç azımsanmayacak bir başarıdır.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Erel Tellal’ın *Avrasya’da Türkiye-Rusya İlişkileri* başlıklı makalesi, Türkiye’nin Avrasya politikasını Rusya Federasyonu ile ilişkileri bağlamında ele almaktadır. Türkiye’de ve daha fazla da Rusya’da tartışılan “Avrasyacılık / Avrasya Seçeneği”ni hem kavramsal açıdan, hem de Türkiye ve Rusya’da tartışılan bağlamıyla ortaya koyan Tellal, Türkiye’nin Avrasya politikasını yeni ve orijinal bir bakış açısıyla yorumlamaktadır. Türkiye’nin izlediği Avrasya politikasındaki “başarısızlığın” nedenlerini açıkladığı çalışmasında Tellal, başarı için gerekli gördüğü ipuçlarını da vermektedir. Tellal’a göre Türkiye’nin Avrasya’da başarılı bir politika yürütebilmesinin önkoşulu Rusya Federasyonu’yla yakın işbirliği kurmaktan geçmektedir.

Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Mitat Çelikpala *Kuzey Kafkasya’da Anlaşmazlıklar, Çatışmalar ve Türkiye* başlıklı makalesinde, iç çatışmalar ve sınır anlaşmazlıklarıyla yorgun düşmüş, bağımsızlık çabalarının hiç eksik

olmadığı ve son zamanlarda da uluslararası terörizmin merkezlerinden biri olmaya aday bu bölgeye yönelik Türk dış politikasının hangi değişkenleri göz önüne alması gerektiği sorusuna yanıt aramaktadır. Çelikpala konuyu Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasıyla sınırlandırmayarak, bölgenin etnik ve dinsel çeşitliliği ile günümüzdeki sosyal ve siyasal yapısını ve durulmayan karışıklarla dolu tarihsel arka planını da analizine dahil etmektedir. Bu yönüyle Çelikpala'nın çalışması, Türkiye'ye daima "bilinmez, yabancı ve uzak kalmış" bu bölgeye ışık tutmaktadır.

Bu bölümün son makalesi Galatasaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Ali Faik Demir'in *Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikasını Oluşturmasında Rol Oynayan Unsurlar* başlıklı çalışmasıdır. Demir makalesinde, Türkiye'nin Karabağ sorunu, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, Abhazya sorunu, Kafkas İstikrar Paketi kurma çabaları ve Ermeni soykırımı iddiaları gibi çeşitli konular / sorunlar çevresinde biçimlenen bölgeye yönelik politikasının temel belirleyicilerini ortaya koymaktadır. Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya yönelik politikasının pratiğini de irdeleyen Demir, bölgesel güç olma hayallerinin tetiklendiği bölgeye yönelik Türk dış politikasının çok yönlü bir muhasebesini yapmaktadır.

Kitabın ikinci kısmı *Türkiye ve Batısı* başlığı altında Türkiye'nin, AB, ABD, Balkanlar ve Yunanistan'la ilişkilerini inceleyen makalelerden oluşmaktadır.

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Sanem Baykal, günümüzde Türk dış politikasının en önemli odak noktası haline gelmiş olan AB ile ilişkileri ele aldığı, *1999 Helsinki'den 2004 Brüksel'e - Mukadder Üyelikten Ucu Açık Müzakerelere Türkiye-AB İlişkileri* başlıklı makalesinde özellikle 17 Aralık 2004'te verilen müzakerelere başlama kararına rağmen, Türkiye ve AB'nin birbirlerinden farklı beklenti ve algılamalarını değerlendirmektedir. Her iki tarafın da eş zamanlı olarak yaşamakta oldukları dönüşüm ve kimlik arayışı sancılarının, yaşanan zorlukların temel sebebi olduğunu savunan Baykal, bu çerçevede Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan belirsizliğin ardında yatan nedenleri ortaya koymaktadır. Bay-

kal, ilişkilerin geleceğine ilişkin en doğru değerlendirmenin tarafların sahip oldukları farklı algılama ve değerlendirmelerin yapısal ve / veya sürekli olup olmadıklarının saptanmasıyla ortaya çıkacağını belirtmektedir.

Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi araştırma görevlisi Mehmet Şahin, Ortadoğu özelinde Türk-Amerikan ilişkilerinin Soğuk Savaş döneminden itibaren tarihsel bir değerlendirmesini yaparak başladığı *Irak Bağlamında Türk-Amerikan İlişkileri* başlıklı çalışmada, daha sonra ilişkilerin özellikle 2002 sonundan itibaren Irak bağlamında çetrefilleşen boyutlarını ele almaktadır. Şahin bu çerçevede, Irak'ın toprak bütünlüğü, Irak Kürtlerinin durumu, Türkmenlerin durumu, Kerkük'ün statüsü, Kuzey Irak'taki PKK varlığı konularına odaklanmaktadır.

Türkiye ve Balkanlar: Bölgesel Güç Yanılsamasının Sonu başlıklı makalesinde 1990lı yıllarda Türkiye'nin, Avrasya'da olduğu gibi, bölgesel güç olma hevesine kapıldığı bir diğer bölge olan Balkanlarla ilişkilerini ele alan Doç. Dr. İlhan Uzel Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesidir. Türkiye'nin Balkanlara yönelik politikasını bölgesel gelişmeler çerçevesiyle sınırlı tutmayıp uluslararası politikadaki köklü dönüşümler eksenine oturtarak inceleyen Uzel, bu politikadaki zaafı olduğu kadar, güçlü yönleri de genellikle dışsal etkenlere bağlamaktadır. ABD'nin küresel dış politikasında Balkanlar bölgesinin öneminin artış ve azalışını, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasının "yükseliş ve düşüşü"nü temel belirleyicisi olarak tanımlayan Uzel, Türk dış politikasının Balkanlar çerçevesindeki mevcut ilgisizliğinin devam edeceği öngörüsünde bulunmaktadır.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Melek Fırat *Soğuk Savaş Sonrası Türk-Yunan İlişkilerinde Değişim* başlıklı makalesinde 1990ların başından günümüze Türk-Yunan ilişkilerini değerlendirmektedir. Soğuk Savaş'ın sona erişinin her iki tarafın da dış politikalarında tetiklediği dönüşümleri ayrı başlıklar altında ayrıntılı biçimde ele alan Fırat, Türk-Yunan ilişkilerinin gelişimini bu çerçevenin içine oturtmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkilerde 1955'ten beri görülmemiş bir diyalog sürecinin başlamış olduğunu ve

bu durumun ortaya çıkmasında Türkiye'nin AB'yle ilişkilerinin hızlandırıcı rolünü tespit eden Fırat, diyalogun her iki taraf için de sürdürülebilir olmasının, AB platformunun bir işbirliği alanı olarak görülmesiyle mümkün olacağını vurgulamaktadır.

Kitabın, *Türkiye ve Ortadoğu* başlığını taşıyan üçüncü ve son bölümü, Ortadoğu bölgesine ilişkin Türk dış politikasının farklı yönlerini inceleyen dört makaleyi içermektedir.

Londra'daki King's College'da doktora öğrencisi ve araştırma asistanı olan Damla Aras, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları* başlıklı makalesinde, Osmanlı döneminden bugüne uzanan geniş bir perspektif içinde Türkiye'nin bölgeye ilişkin politikalarını ele almaktadır. Özellikle Soğuk Savaş'ın son yılları ve Soğuk Savaş sonrası dönem üzerinde yoğunlaşan Aras, İran-Irak ve Körfez savaşları ile PKK ve su sorunları gibi çeşitli temaları da incelediği makalesinde, yakın gelecekte Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasının nasıl bir yönelime sahip olabileceği sorusuna da cevap aramaktadır.

Türkiye İsrail Yakınlaşmasında İlk Onyılın Ardından başlıklı makalesinde 1990ların ortasından itibaren yükselen Türkiye-İsrail ilişkilerinin içinden geçtiği inişli çıkışlı süreci inceleyen Doç. Dr. Gencer Özcan Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyesidir. Türkiye-İsrail yakınlaşmasını, Türkiye'nin dış politika bağlamında küresel ve bölgesel açılımlarının bir parçası olarak değerlendiren Özcan, hem bu yakınlaşmanın dinamiklerini açıklamakta hem de bu dinamikleri ilişkinin geleceği konusunda öngöründe bulunulabilecek bir çerçeveye oturtmaktadır. Özcan, ikili açıdan olduğu kadar, Türkiye'nin Ortadoğu politikaları için de önem taşıyan İsrail ile ilişkilerinin, zaman zaman yaşanan çeşitli olumsuzluklara karşın istikrarlı olmaya devam edeceği sonucuna ulaşmaktadır.

İstanbul Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya *Türkiye-İran İlişkilerinin Tarihi Temelleri Üzerine Notlar* başlıklı makalesinde, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinin en önemli aktörlerinden olan yüzlerce yıllık komşusu İran ile ilişkilerinin bir kesitini ele almaktadır. Türkiye-İran ilişkilerinin tarihsel temellerini inceleyen Çetinsaya, bu ilişkinin genellikle kullanıldığı biçimiyle "400 yıllık kardeşlik" ya da "400 yıllık

ezeli ve ebedi düşmanlık" kalıpları içerisine hapsedilemeyecek boyutları olduğunu savunmaktadır. İlişkinin XIX. yüzyılın başından beri liderler, rejimler ya da ideolojiler ötesinde belirli kalıplara sahip olduğunu açığa çıkaran Çetinsaya, bu bağlamda Türkiye-İran ilişkilerinin geleceğine de ışık tutmaktadır.

Kitabın son makalesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Çağrı Erhan'ın *Türkiye ve Bölgesel Örgütler* başlıklı çalışmasıdır. Türk dış politikası literatüründe Avrupa merkezli bölgesel örgütler yanında genellikle ihmal edilen Türkiye'nin Ortadoğu, Asya ve Afrika ülkeleriyle oluşturduğu bölgesel örgütlenmeleri inceleyen Erhan, Sadabat Paktı, Bağdat Paktı, İKÖ, RCD, KEİT gibi bölgesel örgütlenmelerin oluşumlarını, yapılarını ve gelişmelerini ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Bu inceleme sonrasında söz konusu bölgesel örgütlerin verimsizliklerini tespit eden Erhan, bunun verimsizliğin nedenlerini de sorgulamaktadır.

Uzun süreli bir konferanslar dizisinin sonunda ortaya çıkan bu çalışmanın her aşamasında pek çok kişiye borçlandık. Öncelikle, konferanslar serisinin gerçekleşmesine katkı sağlayan Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Celal Göle ile Forsnet Bilgi Teknolojileri Ltd. Şti.'nin sahipleri Yüksel ve Orhan Samast'a müteşekkirimiz. Toplantıları yönlendiren oturum başkanları, katkılarıyla değer katan konuşmacılar ve varlıklarıyla anlamlı kılan dinleyicilerimiz olmasaydı, bugün bu kitap da elinizde olamazdı. Bu tür uzun ve zahmetli girişimlerin arkasında her zaman görünmeyen kahramanlar vardır. Bu projenin kahramanları da iki yıl boyunca *Beş Deniz Havzası'nda Türkiye* toplantılarını her ay düzenli olarak gerçekleştiren araştırma görevlisi arkadaşlarımızdır. Dr. Erdem Denk, Sinem Açıkmeşe, Elçin Aktoprak, Fulya Ereker, Gökhan Erdem, Ersin Embel, Ömer Kurtbağ, Hakan Gönen, Atay Akdevelioğlu, Nazan Bedirhanoglu ve Barış Adıbelli'ye sonsuz teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Mustafa Aydın-Çağrı Erhan
Ankara, Ocak 2006